

MÜASİR İQTİSADİ REALLIQLAR KONTEKSTİNDƏ İNSAN KAPİTALI VƏ ONDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ OLUNMASININ AKTUALLIĞI VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

h.ü.f.d. dos. Zamiq N. ASLANOV

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin
İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutunun
Dövlət büdcəsi və büdcədənəknar fondlar
şöbəsinin aparıcı elmi işçisi
zamiq.aslanov@gmail.com

XÜLASƏ

Bu məqalədə müasir iqtisadi reallıqlar kontekstində insan kapitalı və ondan səmərəli istifadə olunmasının aktuallığı və əhəmiyyəti ilə bağlı məsələlər təhlil edilmişdir. Məqalədə insan kapitalı hər bir ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edən fundamental strateji resurs kimi xarakterizə olunur. Dayanıqlı və innovativ iqtisadi inkişafın təmin olunmasında insan kapitalının rolu araşdırılır. Daha sonra insan kapitalından səmərəli istifadə problemi tədqiq edilir, habelə insan kapitalının inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətləri ilə bağlı mülahizələr irəli sürülür. Yekunda məqalə çərçivəsində aparılmış təhlil və araşdırmalar ümumiləşdirilərək mövzu ilə bağlı bir sıra digər təklif, rəy və mülahizələr ifadə edilir.

Açar sözlər: insan kapitalı, insan kapitalının əhəmiyyəti, dayanıqlı iqtisadi inkişaf, innovativ iqtisadi inkişaf, ixtisaslı kadrlar, rəqabət qabiliyyəti, insan kapitalından səmərəli istifadə, insan kapitalının inkişaf etdirilməsi

RELEVANCE AND IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL AND ITS EFFECTIVE UTILIZATION IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMIC REALITIES

Ph.D in Law, assoc. prof. Zamiq N. ASLANOV

Leading research fellow of the department of
State budget and extra-budgetary funds of Economic Scientific
Research Institute of the Ministry of Economy
of the Republic of Azerbaijan
zamiq.aslanov@gmail.com

SUMMARY

In this article, in the context of modern economic realities, questions related

to the relevance and importance of human capital and its effective use are analyzed. In the article, human capital is characterized as a fundamental strategic resource that forms the basis of sustainable economic development of each country. The role of human capital in ensuring sustainable and innovative economic development is researched. Then the problem of effective use of human capital is studied, and considerations are put forward regarding the main directions of human capital development. The conclusion summarizes the results of the analysis and research carried out within the framework of the article and expresses a number of other proposals, opinions and considerations on the topic.

Keywords: human capital, the importance of human capital, sustainable economic development, innovative economic development, qualified personnel, competitiveness, effective use of human capital, human capital development

АКТУАЛЬНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ЕГО ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ

доктор философии по праву, доц. Замиг Н. АСЛАНОВ

Ведущий научный сотрудник отдела
Государственного бюджета и внебюджетных фондов
Экономический Научный Исследовательский Института
Министерства
экономики Азербайджанской Республики
zamiq.aslanov@gmail.com

РЕЗЮМЕ

В данной статье в контексте современных экономических реалий проанализированы вопросы, связанные с актуальностью и значением человеческого капитала и его эффективным использованием. В статье человеческий капитал характеризуется как фундаментальный стратегический ресурс, составляющий основу устойчивого экономического развития каждой страны. Исследуется роль человеческого капитала в обеспечении устойчивого и инновационного экономического развития. Затем изучается проблема эффективного использования человеческого капитала, а также выдвигаются соображения относительно основных направлений развития

человеческого капитала. В конце подводятся итоги проведенных в рамках статьи анализов и исследований и высказывается ряд других предложений, мнений и соображений по теме.

Ключевые слова: человеческий капитал, значение человеческого капитала, устойчивое экономическое развитие, инновационное развитие экономики, квалифицированные кадры, конкурентоспособность, эффективное использование человеческого капитала, развитие человеческого капитала

GİRİŞ

Beynəlxalq rəqabətin kəskinləşməsi insan kapitalının daim dəstəklənməsini və onun rəqabət qabiliyyətinin mümkün olan hər vasitə ilə daha da yüksəldilməsini tələb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, insan kapitalı istehsalın, sənayenin və bütövlükdə iqtisadiyyatın intensiv və səmərəli inkişafı üçün əsas və həlledici faktorlardan biri kimi çıxış edir. İnsan kapitalı hər bir ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edən fundamental strateji resursdur.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində insan kapitalı inkişafın vektorunu müəyyən edən və hərəkətverici qüvvəsini təşkil edən həlledici resurs kimi rəşional və səmərəli istifadə edildiyi təqdirdə həm dünya bazarında layiqli mövqe tutmağa, həm də liderliyə yüksəlməyə zəmin və imkan yaradır.

Dünya bazarında öz mövqeyini möhkəmləndirmək istəyən dövlət innovativ texnologiyalara və onun tətbiqinə xüsusi önəm verməlidir. Bunu rəqəmsal istiqamətdə iri addımlarla irəliləyən xarici ölkələrin yeni inkişaf tendensiyaları da təsdiq edir. Belə inkişafın əsas bazasını isə məhz insan kapitalı təşkil edir. Çünki həmin texnologiyaları yaradanlar və uğurla tətbiq edənlər yüksək ixtisaslı, təşəbbüskar, kreativ və talantlı insanlardır.

Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli 2469 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” də insan kapitalının müasirləşdirilməsinin vacibliyi vurğulanır və “rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı” növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair beş milli prioritetdən biri kimi müəyyən olunur. Həmçinin göstərilir ki, “son dövrlərdə dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunan inqilabi texnoloji dəyişikliklər şəraitində ölkələrarası rəqabət daha da artmışdır. Perspektiv həyat dərin rəqəmsallaşma, yeni texnologiyaların aktiv tətbiqi və insan iştirakı olmadan ən müasir sahələrin sürətli inkişafı ilə

səciyyəvi olacaqdır. Gələcək illərdə dünyada artan rəqabətə hazır olmaq üçün hər bir ölkənin prioriteti yüksək rəqabətli insan kapitalını formalaşdırmaqdır. Bunun üçün müasir təhsil, innovasiyaları təşviq edən münbit şərait və insanların sağlamlığı əsas şərtidir” [1]. Göründüyü kimi, rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalara bu qədər böyük önəm verilməsi son dövrlərdə dünya iqtisadiyyatında müşahidə olunan inqilabi texnoloji dəyişikliklərlə əsaslandırılır. Həqiqətən, bu dəyişikliklər müasir dünyamızın reallığıdır. Əslində, insan həyatında hər zaman hansısa dəyişikliklər baş verir. Zaman keçdikcə mühit, yaşayış şərtləri, texnologiyalar, tərz və üsullar dəyişir. Amma bəşəriyyət indiki qədər sürətli və çoxşaxəli dəyişiklikləri yəqin ki, tarixinin heç bir dövründə yaşamayıb. Müasir texnologiyalar demək olar ki, bütün dünyanı yeniləyir. Belə bir köklü dəyişiklik şəraitində isə bir tərəfdən, ölkələrarası rəqabət daha da güclənir, digər tərəfdən, rəqabət şərtləri də dəyişir. Gələcəyə baxış ondan xəbər verir ki, yaxın illərdə rəqəmsallaşma prosesləri daha geniş vüsət alacaq. Həyatımızın bütün sahələrinə nüfuz edəcək. Yeni texnologiyaların aktiv tətbiqi bəzi sahələrdə insanın iştirakını azaldacaq. Eyni zamanda insan iştirakı olmadan ən müasir sahələr daha böyük sürətlə inkişaf edəcək. Bu prosesdə ona vaxtında hazırlaşmağı bacarmış ölkələr, xalqlar böyük faydalar qazanacaqlar. Ölkəmiz rəhbərliyin strateji baxışı, vaxtında verdiyi qərarlar və bu qərarların icrası vəziyyəti ilə gələcəyə ciddi şəkildə hazırlaşan dövlətlər sırasındadır. Bu güclü dəyişikliklərə hazırlığın yeganə yolu isə yüksək rəqabətli insan kapitalı formalaşdırmaqdır [2].

Gələcək dövrdə ən müasir texnoloji sahələri və innovasiyaları dəstəkləyən rəqəmsal cəmiyyət inkişafın aparıcı qüvvəsinə çevriləcəkdir. Ölkəni rəqabətdə irəli aparmaq üçün cəmiyyətin yaradıcılığını və innovativliyini stimullaşdıran ekosistem qurulmalıdır. Yeni dövrdə qurulacaq ekosistem (müvafiq təşviqlər, inkubasiya və akselerasiya mərkəzləri, dövlət-özəl əməkdaşlığı əsasında maliyyələşmə modelləri, vençur və kraudfandinq institutları və s.) iqtisadiyyatın texnoloji tutumluluğunun artırılmasına yönləndirilməlidir. Dünyada gedən sürətli texnoloji tərəqqiyə çevik uyğunlaşmaqla texnoloji ixrac məkanına çevrilmək üçün perspektivlər yaradılmalıdır. Bu məqsədlə emal sənayesinin inkişafı dərinləşdirilməli, elmtutumlu və yüksək gəlir yaradan orta və yüksək texnoloji sahələrin inkişafı təmin edilməlidir. Nəticəyönümlü elmi tədqiqatların təşviqi üçün rəqabətli maliyyələşdirmə mexanizmləri formalaşdırılmalıdır [1]. Bu vəzifələrin uğurlu icrası, təbii ki, son nəticədə texnoloji-innovativ inkişafı daha da sürətləndirəcəkdir.

Texnoloji liderlərə münasibətdə mövcud olan geriliyin aradan qaldırılmasına və eləcə də innovativ inkişafa ya texnologiyaları ölkə daxilində yaratmaqla, ya da onları bu sahədə daha qabaqcıl ölkələrdən mənimsəməklə nail olmaq olar. Bu zaman yeni texnologiyaların istehsalı üçün yüksək bilik və bacarıqlara malik işçilər (ilk növbədə, ixtisaslı işçi qüvvəsi tələblərinə cavab verən kadrlar) tələb olunur [22]. Elmi-texniki tərəqqinin təsiri ilə istehsal prosesində baş verən dəyişikliklər, daha mürəkkəb və elmtutumlu, innovativ istehsal texnologiyalarının tətbiqi işçi qüvvəsinə dair tələbləri də dəyişir. Daha ixtisaslı və yüksək bilik, bacarıq və vərdislərə malik olan işçilərə tələbat artır.

Beləliklə, qeyd olunanlardan göründüyü kimi, innovativ və rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın formalaşması prosesi yüksək keyfiyyətli kadr hazırlığı ilə sıx surətdə bağlıdır.

1. DAYANIQLI VƏ INNOVATİV İQTİSADI İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASINDA İNSAN KAPİTALININ ROLU

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, hər bir ölkənin milli sərvətləri sistemində insan kapitalı həlledici və aparıcı mövqelərdən birinə sahibdir. Belə ki, fiziki kapital və ya toplanmış maddi nemətlər dünyanın ümumi sərvətinin yalnız 16%-ni təşkil edir. Təbii sərvətlər və ya təbii kapital 20% həcmində qiymətləndirilir. İnsan kapitalı insana sərmayə kimi nəzərdən keçirilərək, dünya sərvətinin 64%-i həddində dəyərləndirilir [20, s. 126-132]. ABŞ-da insan kapitalı 76%, Qərbi Avropada isə 74% təşkil edir.

İnsan kapitalı bilavasitə insanın inkişafı ilə bağlı olduğu üçün bu kapital ölkənin hərtərəfli inkişafının ən mühüm hərəkətverici qüvvələrindən biri hesab edilir. Belə ki, insanları inkişaf edən bir ölkənin tərəqqisi labüddür.

Kaliforniya universitetinin iqtisadi mərkəzinin direktoru C. Kimbell qeyd edir ki, müasir iqtisadiyyatın sürətli rəqabətli inkişafının başlıca resursu yalnız yeni texnoloji ideyalar deyil, bu, ilk növbədə, həmin texnoloji ideyaları həyata keçirməyə qadir olan insanların yüksək ixtisaslılığı və yaradıcı aktivliyidir.

Müəlliflərdən Q. U. Makenova haqlı olaraq göstərir ki, müasir dünyada sosial-iqtisadi və siyasi inkişafın ən effektiv faktorlarından biri kimi insan kapitalı çıxış edir. O, bugünkü dünya iqtisadi sisteminin ən yüksək inkişaf mərhələsi olan innovasiya iqtisadiyyatının və bilik iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafının başlıca alətinə çevrilmişdir [12, s. 52]. Elmi tədqiqatların nəticələri və praktiki nümunələr bariz şəkildə təsdiq edir ki,

insan kapitalının yüksək keyfiyyətini və onun möhkəm iqtisadi təməlini təmin edə bilməyən heç bir dövlət dayanıqlı inkişaf edə bilməz.

İnsan kapitalı ilə dayanıqlı iqtisadi inkişaf arasında möhkəm bağlılıq və düz mütənasib əlaqə vardır. İnsan kapitalının inkişafı texniki və texnoloji tərəqqini sürətləndirir. Texniki və texnoloji tərəqqi əmək məhsuldarlığının artmasına səbəb olur. Əmək məhsuldarlığının artması isə dayanıqlı iqtisadi inkişafı şərtləndirən mühüm faktorlardan biri kimi çıxış edir. Bu gün ölkələr arasında iqtisadi inkişaf fərqləri bir çox hallarda insan kapitalının səviyyələri arasındakı inkişaf fərqləri ilə izah edilir. İnsan kapitalının inkişaf səviyyəsi ilə iqtisadi inkişaf səviyyəsi arasındakı düz mütənasib qarşılıqlı asılılıq əlaqəsini son illərin fundamental tədqiqatları [23] da sübut edir. Dünya ölkələrinin təcrübəsində də bununla bağlı parlaq nümunələrə rast gəlmək olar. Məsələn, Tayvan, Honkonq və Sinqapur kimi Asiya ölkələri insan kapitalını sistemli şəkildə sürətlə inkişaf etdirərək qısa zamanda tərəqqi yoluna qədəm qoymuş və əsl iqtisadi inkişaf “möcüzəsinə” nail ola bilmişlər. 1978-2008-ci illəri əhatə edən dövrdə Çin iqtisadiyyatının inkişafına insan kapitalının verdiyi töhfəni araşdıran tədqiqatçılar [24] müəyyən etmişlər ki, ölkədə müsbət iqtisadi dəyişikliklərin 38%-inə məhz insan kapitalından səmərəli istifadə edilməsi nəticəsində nail olunmuşdur. Yalnız qabaqcıl dövlətlər deyil, uğurla inkişaf edən bütün təsərrüfat subyektləri iqtisadi inkişaf prosesində insan kapitalının artan rolunu nəzərə alaraq insan kapitalının inkişaf etdirilməsinə prioritet məsələ kimi baxırlar. Təsərrüfat subyektlərinin (müəssisələrin, təşkilatların, şirkətlərin və s.) iqtisadi inkişafı prosesində insan kapitalının artan rolu əsasən aşağıdakılarda təzahür edir:

- o, təsərrüfat subyektinin işgüzar nüfuzuna, onun tərəfdaşlarla münasibətlərinə müsbət təsir göstərir;
- böhranlı vəziyyətlərin dəf edilməsinə şərait yaradır;
- böhrandan çıxış üçün innovativ ideyaların həyata keçirilməsinə dəstək verir və s.

Müxtəlif nəzəriyyələr insan kapitalının və elmi-texniki tərəqqinin iqtisadi inkişafa müsbət təsirini fərqli şəkildə izah edir. Məsələn, yığım nəzəriyyəsinə görə insan kapitalı əmək məhsuldarlığına və iqtisadi inkişafa birbaşa müsbət təsir göstərir. Assimilyasiya nəzəriyyəsinə əsasən isə insan kapitalı texniki tərəqqiyə, texniki tərəqqi də iqtisadi artıma gətirib çıxarır. İnsan kapitalının inkişafı əmək məhsuldarlığının artmasını şərtləndirir. Əmək məhsuldarlığının artması inflyasiyanın qarşısının alınmasına, insanların həyat səviyyəsinin və rifahının yaxşılaşmasına, habelə yeni iş

yerlərinin yaradılmasına səbəb olur. Keyfiyyətli insan kapitalı və yüksək əmək məhsuldarlığı isə mikro (müəssisə), mezo (region) və makro (ölkə) səviyyələrdə rəqabət qabiliyyətinin təmin olunmasının başlıca faktorlarından biri kimi çıxış edir.

İnsan kapitalının inkişafına yönələn proqramların dairəsinin genişləndirilməsi innovativ iqtisadiyyatın təşəkkülünün başlıca şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

Mütəxəssislərin [5, s. 221-235] haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, innovativ iqtisadiyyatın fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün lazım olan ehtiyatların böyük hissəsi məhz insan kapitalında gizlənir. Rəqabətli insan kapitalı formalaşmadan innovativ iqtisadiyyat da formalaşa bilməz. Yalnız yüksək ixtisaslı kadrlar yüksək texnologiyalı innovativ məhsullar hazırlaya və bazara çıxara bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi insan kapitalının dövlətin iqtisadi həyatının aparıcı faktoruna çevrilməsi ilə bağlı tarixi qanunauyğunluğun olduğunu göstərir. İnsanın inkişafı üçün çəkilən xərclər yalnız onun əmək məhsuldarlığını artırır, həm də gələcəkdə gəlir gətirir. İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi prosesi ilə bağlı məsələlərin aktuallığı həm də onunla şərtlənir ki, dövlətin rəqabət qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi yeni biliklərdən fəal surətdə istifadə olunmasını tələb edir. Aparıcı dünya dövlətləri elmi-texniki tərəqqi sahəsində uğurlara məhz təhsil, elm və texnika sahələrini inkişaf etdirməklə nail olmuşlar [21, s. 47].

Müasir global dünyada dövlətlərin, regionların, təşkilatların və ya şirkətlərin rəqabət qabiliyyəti maddi və maliyyə resursları sahəsində üstünlüklə deyil, daha çox insan kapitalının keyfiyyəti sahəsində üstünlüklə müəyyən olunur. Bu kontekstdə aşağıdakılar xüsusi önəm kəsb edir [15, s. 187]: a) əqli inkişaf, b) yeni bilikləri sürətli şəkildə mənimsəmək, c) bazarlarda yüksək tələb görən yeni məhsullar, əmtəələr, xidmətlər təklif etməklə innovasiyalar hazırlamaq və tətbiq etmək.

İnsan kapitalı texnoloji dəyişikliklərlə sıx surətdə əlaqəlidir. İnsan kapitalı tədqiqatlar və innovasiyalar səviyyəsində texnoloji inkişafı stimullaşdırır.

İnsan kapitalı konsepsiyası iqtisadi inkişaf və innovasiya konsepsiyaları arasında əlaqələndirici həlqə rolunu oynayır. İnnovasiya istehsalın texniki və texnoloji bazasının yenilənməsinə və rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır, iqtisadi böhrandan çıxış yollarını təklif edir. İnsan kapitalı isə innovasiyanın əsas katalizatoru kimi çıxış edir. Ona görə də, innovasiya proseslərinin səmərəli həyata keçirilmədiyi bir şəraitdə insan kapitalına ehtiyac əhəmiyyətli dərəcədə artır. İnsan kapitalının zəif inkişaf

etdiyi bir ölkədə yüksək elmtutumlu və texnologiyalı sahələrə investisiya yatırılması əksər hallarda gözlənilən səmərəli nəticəni verə bilmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, insan kapitalına və fundamental elmlərə investisiya yatırılması innovasiya prosesi üçün təməl yaradır. İqtisadiyyatın innovasiya sektoru, cəmiyyətin yaradıcı hissəsi ölkənin inkişaf istiqamətlərini və təməllərini müəyyən edən yüksək keyfiyyətli insan kapitalının toplanması mənbəyidir. Digər tərəfdən, keyfiyyətli insan kapitalı təkcə iqtisadi inkişafın deyil, innovativ iqtisadiyyatın da əsasını təşkil edir. Bu baxımdan insan kapitalının keyfiyyəti ilə iqtisadiyyatın innovativ inkişafı arasında dəqiq qarşılıqlı əlaqə mövcuddur [11, s. 359-361].

Rəqəmsal cəmiyyətə keçid, təbii ki, informasiya texnologiyaları sahəsində peşəkar və ixtisaslı işçilərə olan tələbatı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir. Elm və texnikanın sürətli inkişafı insan resurslarının səviyyəsinə dair yeni tələblərin meydana çıxmasına səbəb olur. İnsan kapitalı olmadan innovativ iqtisadiyyat da ola bilməz.

Hesab edilir ki, resurs bolluğu yarandıqda və ya resurs çatışmazlığını maliyyələşdirmək imkanları mövcud olduqda innovasiyalara tələbat olur. Lakin mövcud məhdud resurs imkanları ilə daha yüksək nəticələrə nail olmaq zərurəti yarandıqda necə məhsul yaratmaq, onun bazar cəlbediciliyi və rəqiblərlə müqayisədə üstün cəhətləri ilə bağlı düşünmək lazım gəlir. Bu zaman bütün diqqətlər, ilk növbədə, cəmiyyətin daha təhsilli, savadlı insanlarına yönəlir, dövlət innovasiya prosesi üçün maksimum dərəcədə əlverişli şərait yaratmağa hazır olur, biznes isə dünya bazarına çıxış üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürür. Biznes, cəmiyyət və dövlətin belə konsolidə olunmuş reaksiyası innovativ iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərindən biri kimi nəzərdən keçirilir [7].

N. V. Qromova qeyd edir ki, bu gün dövlətin iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən iki dəyərli və effektiv iqtisadi resursu fərqləndirmək olar: təbii sərvətlər və insan kapitalı. Onun fikrincə, müasir cəmiyyətin hazırkı inkişaf dövrünü bilik, elm, yüksək texnologiyalar və sənaye daxili və beynəlxalq rəqabət erası kimi xarakterizə etmək lazımdır. İnnovativ həllərin generasiya edilməsi və praktiki həyata keçirilməsi qabiliyyəti demək olar ki, bütün sahələrdə təşkilatın inkişafının ən mühüm faktoruna çevrilir. Əgər əvvəllər belə iş prinsipləri yalnız elmtutumlu texnologiyalar sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatlar üçün zəruri idisə, cəmiyyətin hazırkı inkişaf şəraitində, bu, demək olar ki, bütün təşkilatlara aiddir. Müasir təşkilatların fəaliyyət təcrübəsinin təhlili göstərir ki, son dövrlər rəqabət üstünlüyünün təmin olunmasında əsas vurğu istehsal texnologiyalarından getdikcə daha çox marketing

texnologiyalarına, elmtutumlu texnologiyalara, maliyyə və idarəetmə innovasiyalarına, habelə HR-texnologiyalara keçir. Belə bir şəraitdə isə istehsal prosesinin "fiziki" şərtlərində rəqabət üstünlüyü bir neçə onilliklər əvvəl olduğu qədər prioritet əhəmiyyət kəsb etmir. Artıq ön plana təşkilatın qeyri-maddi aktivləri çıxır: ixtisaslı işçilər, əməkdaşların bacarıq və təcrübəsi, innovativ imkanlar, nou-hau [6, s. 124-125].

Dünya təcrübəsi təsdiq edir ki, rəqabət mühitində təsərrüfat-sənaye subyektlərinin yaşaya bilməsi, dəyişən bazar konyunkturasına yüksək səviyyədə uyğunlaşması yalnız elmi-texniki yeniliklərin geniş surətdə mənimsənilməsi və tətbiqi şəraitində mümkündür. Bu gün, bu, sahənin, müəssisənin və istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətinin maksimal səviyyəsinə çatması üçün əsas yoldur. Elmi-texniki tərəqqinin yeni tələblərinə cavab verən məhsul istehsalı rəqabət qabiliyyətinin əsas ziddiyyəti və ya problemi olan istehsalçı ilə istehlakçının maraqlarının münaqişəsi məsələsinin də həllinə şərait yaradır. Belə həllin əsasını marketinq, yeni məhsulun istehsalı, satış və s. üzrə qarşılıqlı əlaqəli tədbirlər kompleksini əhatə edən innovativ konsepsiyanın yaradılması və həyata keçirilməsi [17, s. 284] təşkil edə bilər.

Müasir dövrdə Azərbaycanın strateji inkişaf istiqamətlərindən biri kimi innovativ iqtisadiyyatın yaradılması çıxış edir.

Bu gün iqtisadiyyat artıq innovativlik səviyyəsindən asılıdır. Ölkələrin gücü bununla ölçülür. Azərbaycan da inkişaf yolunu buna əsaslanaraq müəyyənləşdirib. Ümumiyyətlə, innovativ cəmiyyətin qurulmasında ən mühüm amil insan kapitalıdır. Yəni ixtisaslı insan resurslarımız olmasa, biz bu prosesdə uğur qazana bilməyəcəyik [3].

İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafı üçün insan kapitalı yüksək keyfiyyət tələblərinə cavab verməlidir. Çünki insan kapitalı milli iqtisadiyyatın inkişafının təməl mənbəyi və onun rəqabət qabiliyyətinin əsas göstəricisidir. İnsan kapitalının yüksək keyfiyyəti ümumi daxili məhsulun artım tempini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldə bilər. İnkişaf etmiş ölkələr üçün insan kapitalı ölkənin fəaliyyəti ilə bağlı keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin yaxşılaşmasında, onun rəqabət qabiliyyətinin artmasında həlledici rol oynayır. Dayanıqlı ictimai inkişaf və milli sərvət konsepsiyaları belə bir faktın etirafına əsaslanır: insan milli və ictimai inkişafın hərəkətverici qüvvəsidir. İnsan kapitalı konsepsiyası iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsində həlledici yerlərdən birini tutur [13, s. 183].

2. İNSAN KAPITALINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ PROBLEMİ

İnsan kapitalından səmərəli istifadə edilə bilməsi üçün insan kapitalının idarə edilməsi sistemi təkmil və mükəmməl olmalıdır. İnsan kapitalının idarə edilməsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir [19]:

- innovation inkişaf tendensiyaları nəzərə alınaraq kadrlara dair tələbləri müəyyən etmək;
- kadrların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini dəqiqləşdirmək;
- işçilərin istehsal prosesinə adaptasiyasını təşkil etmək;
- stimullaşdırma;
- ixtisaslı kadrların hazırlanması və s.

Bəzən nə ailə, nə də təşkilat insanın kapitalının səmərəli formalaşması və istifadəsi üçün lazımı şəraiti tam dolğunluğu ilə təmin edə bilmir. Bu hal həmin proseslərin dövlət tənziminin nə dərəcədə zəruri olduğunu göstərir. Belə tənzimetmə, ilk növbədə, təhsil, mədəniyyət və səhiyyəyə dövlət sərmayesinin yatırılması, ehtiyacı olan əhali təbəqələrinə sosial yardım göstərilməsi, habelə məşğulluq və mənzil təminatı ilə bağlı problemlərin həll olunması kimi məsələlərin həllinə yönələn sosial-iqtisadi siyasətin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi ilə şərtlənir [18].

V. V. Savçenko qeyd edir ki, hər bir dövlət öz iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətli olması üçün aşağıdakıları hökmən təmin etməlidir:

- əhəlinin layiqli həyat səviyyəsini;
- sahibkarlıq mədəniyyətinin yüksək səviyyədə inkişafını;
- səmərəli məşğulluq siyasətini;
- yüksək ixtisaslı kadr hazırlığını;
- innovation texnologiyaların istehsalat tətbiqini [14, s. 175-181].

Təbii ki, qeyd olunan tədbirlərin hamısı birbaşa və ya dolayısı ilə insan kapitalının inkişafına öz müsbət təsirini göstərir. Lakin elə faktorlar vardır ki, onlar insan kapitalının formalaşdırılması ilə bağlı dövlət siyasətinin və dövlət tənzimetməsinin uğurla həyata keçirilməsinə mane olur, məsələn, kölgə iqtisadiyyatı, korrupsiya halları, qanunların icrası ilə bağlı problemlər, cinayətkarlığın artması və s. Bir sıra faktorlar isə ümumilikdə insan kapitalının səmərəli istifadəsinə mane olur:

- insan kapitalının inkişafının strateji planlanma səviyyəsinin lazımı dərəcədə olmaması;
- insan kapitalının idarə olunması üzrə ölkədə tətbiq edilən texnologiya və alətlərin qeyri-qənaətbəxş olması;
- köhnə idarəetmə prinsiplərindən istifadə edilməsi;

- ümumi idarəetmə praktikasında biliklərlə gerçəklik arasında boşluğun, qırılmaların olması [8; 16, s. 36-45].

Araşdırma və təhlillər göstərir ki, "Azərbaycanda tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclərdə, təşkilatların sayında artım müşahidə olunmasına baxmayaraq, bu prosesin həyata keçirilməsində özəl sektor olduqca geridədir. Bunun isə müxtəlif səbəbləri ola bilər. Belə ki, tədqiqat və inkişaf fəaliyyətindən əldə ediləcək innovativ nəticələrə ehtiyac duyulmaması, bu prosesa sərf edilən vəsaitə izafi xərclər kimi baxılması, büdcə planlaşdırılarkən tədqiqat üçün vəsaitin nəzərdə tutulmaması, bu barədə maariflənmə səviyyəsinin aşağı olması və s. Bu problemləri ön planda tutaraq tədqiqat və inkişaf prosesinin yaxşılaşdırılması üçün bəzi çıxış yolları təklif etmək olar. Kompleks və sistemli xarakter daşıyan problemlərin həllində effektivlik əldə ediləcək prioritet sahələr və bu sahəyə yönəldilən layihələr müəyyənləşdirilməli, regional səviyyədə rəqəbatqabiliyyətli innovasiya, tədqiqat və inkişaf strategiyaları hazırlanmalıdır. Layihələrin, strategiyaların hazırlanmasında gələcək tendensiyalar və beynəlxalq maraqlar nəzərə alınmalıdır. Bazar tələbləri nəzərə alınaraq tədqiqat və inkişaf fəaliyyətləri həyata keçirilməli, özəl şirkətlərdə dövlət tərəfindən dəstəklənən strateji inkişaf bölmələri fəaliyyət göstərməlidir. Eyni zamanda, universitetlərin və elmi-tədqiqat institutlarının elmi fəaliyyətinin nəticələrinin kommersiyalaşdırılması prioritet əhəmiyyət daşıyır. İnsan kapitalına qoyulan investisiyaların əsasən uzunmüddətli dövrdə bəhrə verməsini nəzərə alsaq bu sahədə düzgün dövlət siyasətinin aparılması nəticəsində perspektivdə innovasiyalı iqtisadiyyatın yaradılması istiqamətində uğurlarımız şübhəsizdir. Bu da, Azərbaycanın beynəlxalq rəqəbat qabiliyyətinin yüksəlməsinə və beynəlxalq reytinglərdə ölkəmizin mövqeyinin möhkəmlənməsinə gətirib çıxaracaq" [4, s. 23].

İnsan kapitalına dövlət müdaxiləsi ilə bağlı xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, insan kapitalının inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərdə fəal dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi olduqca zəruridir:

- təhsil və səhiyyə sistemlərinin təkmilləşdirilməsi;
- aqrar-sənaye kompleksinin dəstəklənməsi;
- əhalinin gəlirlərinin artırılması;
- ölkədə ödəmə qabiliyyətli tələbin yaxşılaşdırılması;
- yoxsulluğun ləğvi;
- demoqrafik problemlərin həlli;
- miqrasiya siyasətinin optimallaşdırılması;
- sosial və iqtisadi infrastrukturun təkmilləşdirilməsi;

- sosial tərəfdaşlığın və sahibkarlıq təşəbbüslərinin inkişaf etdirilməsi;

- vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına dəstək verilməsi [9, s. 168].

Hər bir ölkədə insan kapitalının inkişaf etdirilməsi, ilk növbədə, milli iqtisadiyyatın sosial sektorlarının rəqəbat qabiliyyətinin yüksəlməsi, kadr potensialının inkişafı və əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşması ilə müşayiət olunur.

Müasir iqtisadi şərtlər çərçivəsində insan kapitalının kommersiya funksiyasının tam dolğunluğu ilə həyata keçirilməsi üçün innovasiya məhsulları yaratmaqla həmin kapitaldan səmərəli istifadə etmək lazımdır. Məhz insanın, müəssisənin, regionun və dövlətin innovativ fəallığı ölkə iqtisadiyyatının inkişafını təmin edir. Innovasiya prosesi texnoloji, təşkilati və sosial yenilikləri özündə ehtiva edərək, insan kapitalının sürətli uyğunlaşmasına və inkişafına şərait yaradır. Ölkə iqtisadiyyatının innovativ hesab edilməsi üçün əsas şərtlərdən biri kimi innovasiya fəaliyyəti sahəsində mükəmməl şəkildə qurulmuş kadr hazırlığı sisteminin olması [10, s. 1649] çıxış edir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, bu məqalə çərçivəsində bütün qeyd edilənlərin təhlili və ümumiləşdirilməsi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. Hazırkı şəraitdə dünya ictimaiyyəti yalnız istehsal-texniki faktorlardan deyil, həm də insanların peşəkar-şəxsi keyfiyyətlərindən istifadə etməklə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi metodlarının öyrənilməsinə və tətbiqinə xüsusi diqqət yetirirlər. Bu kontekstdə iqtisadi inkişafın ən mühüm hərəkətverici qüvvələrindən biri kimi məhz rəqəbatlı insan kapitalı çıxış edir. Artıq həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən belə bir mülahizə öz təsdiqini tapmışdır ki, hər bir ölkədə insan kapitalının rəqəbatlılıq dərəcəsi ilə həmin ölkədə ümumi daxili məhsulun artım dərəcəsi və tempi arasında düz mütənəsib əlaqə mövcuddur.

2. Müasir yanaşmalara əsasən insan kapitalını istehsal qüvvələrindən ayrılıqda nəzərdən keçirmək olmaz. Çünki insan kapitalı istehsal qüvvələrinin mühüm və ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

3. İnsan kapitalı hər bir ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edən fundamental strateji resursdur. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində insan kapitalı inkişafın vektorunu müəyyən edən və hərəkətverici qüvvəsini təşkil edən həlledici resurs kimi rəqəbatlı və səmərəli istifadə edildiyi təqdirdə həm dünya bazarında layiqli mövqe tutmağa, həm də liderliyə

yüksəlməyə zəmin və imkan yaradır.

İnsan kapitalını tədqiq edən demək olar ki, bütün müəlliflər belə bir ortaq mövqedən çıxış edir: insan kapitalı iqtisadi tərəqqinin strateji resursudur və hazırkı şəraitdə insan kapitalına ciddi yatırımlar edilmədən iqtisadiyyat uğurlu və dayanıqlı surətdə inkişaf edə bilməz.

4. İnnovativ iqtisadiyyatın uğurlu və dayanıqlı inkişafını şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri kimi cəmiyyətin elm və təhsil potensialının yüksəldilməsi çıxış edir. Ona görə də, müasir elm və təhsil sistemi innovativ iqtisadiyyatın tələblərinə (innovativ iqtisadi inkişaf modellərinə) uyğun surətdə yenidən qurulmalı və ya bu istiqamətdə təkmilləşdirilməlidir. Həmçinin daha sürətli innovativ iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün biznesin innovasiya proseslərində iştirakını, habelə elm və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlığını təşviq edən, stimullaşdıran (müəyyən güzəştli şərtlər nəzərdə tutan) həllər, mexanizmlər və alətlər işlənib hazırlanmalıdır.

5. İnnovativ iqtisadiyyatda yüksək ixtisaslı kadrların rolu çox böyükdür və zaman keçdikcə onlara tələbat daha da artacaqdır. Ona görə innovasiya proseslərini səmərəli surətdə idarə edə, innovativ layihələr işləyib hazırlaya və tətbiq edə bilən yüksək ixtisaslı mütəxəssis hazırlığı ilə bağlı mütəmadi surətdə ayrıca dövlət proqramlarının hazırlanaraq həyata keçirilməsi və bütövlükdə bu məsələyə diqqətin daha da artırılması prioritet önəm kəsb edir.

6. İnkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalının artım səviyyəsi müəssisələr tərəfindən istehsal edilən kapitalın artım səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir. Müasir bilik və innovasiya iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən yüksək ixtisaslı kadr və mütəxəssis hazırlığı hər bir ölkənin qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən birini təşkil edir. Çünki yenilikçi ideyalar düşünə və onların səmərəli tətbiqi mexanizmini işləyib hazırlaya, habelə müasir bazar üçün elmtutumlu, yüksək texnologiyalı, rəqabətli məhsullar təklif edə bilən ixtisaslı kadrlar yetişmədən innovativ inkişaf da mümkün ola bilməz.

7. Bu gün respublikamızın təhsil sistemi iqtisadiyyatın innovativ inkişafı tələblərinə cavab vermir. Ölkəmizdə insan kapitalını daha da inkişaf etdirmək üçün təhsil sistemimiz dünya təhsil standartlarına maksimum dərəcədə uyğunlaşdırılmalı, bütün ölkə üzrə təhsil prosesində müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından imkanlarından daha intensiv istifadə olunmalı, distansion və interaktiv təhsil metodlarının tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

8. Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinin və iqtisadi ədəbiyyatların təhlili və ümumiləşdirilməsi nəticəsində keyfiyyətli və rəqabətli insan kapitalının

formalaşmasını şərtləndirən, bunun üçün əlverişli mühit yaradan başlıca faktorlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- keyfiyyətli və əlçatan tibbi yardım xidmətləri;
 - keyfiyyətli və əlçatan təhsil xidmətləri;
 - elm, texnika və texnologiyaların yüksək inkişafı;
 - innovasiyaların geniş tətbiqi;
 - yüksək mədəni inkişaf səviyyəsi;
 - insanların layiqli həyat səviyyəsi və sosial rifahının təmin olunması;
 - səmərəli dövlət idarəetməsi;
 - təbii resurslardan səmərəli istifadə edilməsi;
 - insan kapitalının inkişafına böyük həcmdə investisiya qoyuluşu;
 - uğurlu kadr və məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi;
 - innovativ texnologiyalara əsaslanan təhsil sisteminin genişləndirilməsi;
 - elmi tədqiqat institutları ilə universitetlərin effektiv inteqrasiyalı fəaliyyət mexanizminin qurulması;
 - dövlət gənclər siyasətinin daha çox innovativ düşüncəli gənclərin yetişməsi istiqamətində qurulması;
 - peşə təhsilinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və peşə təhsili müəssisələrinin mövcud sənaye sahələrinin tələblərinə uyğun olaraq qurulması;
 - dünya təhsil standartlarına maksimum dərəcədə uyğun olan təhsil modelinin formalaşdırılması və s.
9. İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsinin ən prioritet istiqaməti ölkədə innovasiya mühitinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bu isə bir sıra vacib faktorlarla şərtlənir:
- ilk növbədə ölkədə innovasiyalara tələb formalaşmalıdır;
 - innovasiyanın bütün həlqələr üzrə, yəni ideyadan bazara qədər, reallaşa bilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır;
 - innovasiyaların tətbiqi stimullaşdırılmalıdır;
 - elmin praktika ilə inteqrasiyasını gücləndirən mexanizmlər işlənib hazırlanmalıdır;
 - iri biznesin elmi tədqiqatları maliyyələşdirməsi təcrübəsi genişlənməlidir;
 - texnologiyaların elmdən biznesə operativ və səmərəli keçidi təmin olunmalıdır;
 - dövlət satınalmalarında innovation və elmtutumlu məhsulların payı daha yüksək olmalıdır;
 - texnoparkların sayı artırılmalıdır və s.

1. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/46813>
2. Əliyeva, İ. Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar gələcəyin açarıdır: [Elektron resurs] / URL: <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/reqabetli-insan-kapitali-ve-muasir-innovasiyalar-geleceyin-acaridir-1613248915>
3. Məmmədov, S. İnnovativ cəmiyyətin qurulmasında ən mühüm amil insan kapitalıdır: [Elektron resurs] / URL: https://azertag.az/xeber/samir_memmedov_innovativ_cemiyetin_qurulmasinda_en_muhum_amil_insan_kapitalidir-2702170
4. Rəsulova, M., Tağıyeva, S. İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafında insan kapitalının rolu // "İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnal, - 2023. № 3 (8), - s. 15-24.
5. Богатырева, В.В. Управление человеческим капиталом в инновационной экономике // Экономический вестник Донбасса, - 2013. № 1 (31), - с. 221-235.
6. Громова, Н.В. Роль человеческого капитала в обеспечении конкурентоспособности современных компаний // Modern Competition, - 2014. № 6 (48), - pp. 124-132.
7. Долгова, И.В. Инновации как основа для роста конкурентоспособности национальной экономики / И.В.Долгова, Е.В.Шкарпетина, Ф.И.Урумова [и др.] // Гуманитарный вестник, - 2017, - вып. 8: [Электронный ресурс] / URL: <http://dx.doi.org/1018698/2306-8477-2017-8-464>
8. Журавлев, М.В. Управление человеческим капиталом в интересах инновационного развития: новый подход к определению: [Электронный ресурс] / URL: <http://teoria-practica.ru/-2-2011/economika/90huravlev.pdf>
9. Кастрюлина, Ю.М. Развитие человеческого капитала как стратегическая цель формирования инновационной экономики // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Экономика и экологический менеджмент», - 2012. № 2 (11), - с. 166-174.
10. Кильдиярова, Г.Р. Влияние человеческого капитала на инновационные процессы и ВВП государства // Креативная экономика, - 2015. № 9 (12), - с. 1647-1656.

11. Курамшина, К.С. Экономическое содержание и взаимосвязь инновационного процесса и образования // Вестник Казанского технологического университета, - 2012. № 10, - с. 359-361.
12. Макенова, Г.У. Обеспечение конкурентоспособности человеческого капитала в современной системе // Вестник КазНУ. Серия экономическая, - 2013. № 3 (97), - с. 52-57.
13. Михалева, О.М. Роль человеческого капитала в инновационном развитии территорий // Вестник Брянского государственного университета, - 2019. № 1, - с. 183-189.
14. Савченко, В.В. Модели воспроизводства человеческого капитала в современном российском обществе // Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета, - 2010. № 1 (22), - с. 175-181.
15. Семикина, А.В., Голбанос, С.С. Конкурентоспособность человеческого капитала: сущность и методы оценки // Известия Гомельского государственного университета имени Ф.Скорины, - 2015. № 5 (92), - с. 187-192.
16. Скибицкий, Э.Г. Управление человеческим капиталом как фактором инновационного развития организации / Э.Г.Скибицкий, Б.С.Толысбасв // Инновации, - 2011. № 6. - с. 36-45.
17. Сорокина, Г.П., Чулкова, О.О. Развитие человеческого капитала как фактор конкурентоспособности предприятия // Известия МГТУ «МАМИ», - 2011. № 1 (11), - с. 280-286.
18. Трофимова, Ю.А. Проблемы формирования человеческого капитала России: [Электронный ресурс] / URL: <http://conf. Sfu-kras.ru/sites/mn2010/pdf/13/118a.pdf>
19. Управление человеческими ресурсами в современных условиях: [Электронный ресурс] / URL: <http://ulfek.ru/osnovy-upravleniyapersonalom/1318-upravlenie-chelovecheskimi-resursami-v-sovremennykhkhusloviyakh.html>
20. Цигулева, О.В., Малкова, И.Ю. Высшее образование и человеческий капитал: сравнительный контекст // Сибирский педагогический журнал, - 2015. № 5, - с. 126-132.
21. Цигулева, О.В. Модели управления человеческим капиталом в образовательных системах в России и за рубежом // Философия образования, - 2018. № 75, - с. 47-56.
22. Carina, H.S. Production Structure and Growth: An Empirical Analysis on Italian Regions. - Cagliari: Università di Cagliari, - 2007. - 25 p.

23. Human capital and regional development: NBER working paper № 17158 / Nicola Gennaioli, Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer. – Cambridge: National bureau of economic research, - 2011. – 49 p.

24. Whalley, J. The contribution of human capital to China's economic growth: NBER working paper № 16592 / J. Whalley, X. Zhao. – Cambridge: National bureau of economic research, - 2010. – 33 p.